

V průběhu studené války dosáhl komunismus zdaleka největších úspěchů v Asii, kde dobyl Čínu, nejlidnatější stát světa, sousední Severní Koreu, celou bývalou francouzskou Indočínu (Vietnam severní i jižní, Laos a Kambodžu) a Afghánistán. Je však ironií, že právě srdce asijského komunismu se od počátku šedesátých let stalo pro operace sovětské zahraniční rozvědky cílem nejobtížnějším. Mao Ce-tung a Kim Ir-sen ze svých terorem ovládaných zemí učinili společnosti posedlé bezpečností, v nichž se operace KGB setkávaly se stejnými obtížemi, jakým čelily západní zpravodajské agentury ve Stalinově Sovětském svazu.

Dokonce ani „chorobně podezřívavého“ Stalina (jak jej správně charakterizoval Chruščov) zřejmě nikdy nenapadlo, že se Mao a Kim jednoho dne odváží odmítnout úlohu Moskvy jako vůdce světového komunismu.¹ Když po vyhlášení Čínské lidové republiky (ČLR) navštívil Mao koncem roku 1949 Moskvu, dostalo se mu po jeho uctivé chvalořeči u příležitosti oslav Stalinových sedmdesátin v „Bolšom těatri“ ovací vestoje.² Kim Ir-sen se sice nemohl dočkat, až zaútočí na Jižní Koreu, ale útok zahájil teprve poté, kdy získal Stalinovo svolení. Stalin dal souhlas k zahájení korejské války v červnu roku 1950 hlavně proto, že nesprávně vyhodnotil politiku USA. Zpravodajské informace ze Spojených států podle jeho názoru naznačovaly, že jestliže USA nezasáhly, aby zabránily vítězství komunistů v Číně, „převažuje mínění nezasahovat“ i v případě Koreje. Tento mylný závěr zřejmě vycházel z chybné interpretace dokumentu Národní bezpečnostní rady USA (který pravděpodobně získal agent KGB Donald Maclean), jenž asijskou pevninu z obranného perimetru Ameriky vyřazoval. Teprve na základě této dezinterpretace politiky USA byl Stalin ochoten dovolit Kimovi, aby na Jižní Koreu zaútočil.³

Čínsko-sovětský rozkol, k němuž došlo počátkem šedesátých let, znamenal náhlý konec uctivé podřízenosti ČLR, kterou Stalin považoval za samozřejmost. Na Moskvu poprvé veřejně zaútočil Maův dlouholetý náčelník bezpečnosti Kchang Šeng, jehož zběsilým čistkám v průběhu Maova „velkého skoku vpřed“ sloužily za hlavní vzor metody, jimž se během Velkého teroru naučil v Moskvě.⁴ Na sovětské straně zhoršovala ideologický rozpor také osobní averze vůči Maovi – „velkému kormidelníkovi“ – a v obecnější rovině odpor vůči Číňanům jako celku. Rumunské delegaci Chruščov krátce před svým svržením „opakovaně“ řekl, že „Mao Ce-tung je nemocný, šílený, že by ho měli dát do bláznince atd.“⁵ Hodnocení čínského národ-

ního charakteru, které centrála rozeslala o dvanáct let později rezidenturám KGB, tvrdilo, že Číňané jsou „známi svou zlomyslností“.⁶

Kremel a centrálu nejvíce rozzuřila nestydatost Pekingů, s nímž se vydával za konkurenční hlavní město světového komunismu a snažil se svést další komunistické strany z jejich zákonité cesty věrnosti Sovětskému svazu. Moskva svalovala vinu za hrůzy Pol Potova režimu (o nichž raději neinformovala příliš podrobně) na uchvácení Komunistické strany Kambodže „protidivovou, propekingskou klikou“.⁷ Rozhodnutí největší asijské komunistické strany, jež nebyla u moci – v Japonsku – postavit se na stranu ČLR, připravilo KGB o dříve významný zdroj zpravodajských informací a učinilo z ní nepřátelský cíl. Komunistická strana Japonska si stěžovala, že její minoritní promoskevske frakci pomáhají sovětsští špioni a informátoři.⁸ Množství Maových portrétů, které se objevovaly na veřejných místech některých afrických hlavních měst, pobouřilo centrálu natolik, že nařídila protiopatření, jako například vylepování plakátů s obrázky „velkého kormidelníka“ počmáranými nepřátelskými graffiti na zdech ve městě Brazzaville.⁹

Ze všech asijských komunistických režimů měl Sovětský svaz nejméně problematické vztahy, tak to alespoň většině západních pozorovatelů připadalo, s Vietnamskou demokratickou republikou (Severní Vietnam). Kromě toho, že Moskva dodávala Hanoji během války ve Vietnamu většinu zbraní,¹⁰ nešetřila veřejným vychvalováním jejího „hrdinného odporu“ proti americkému imperialismu a podpory partyzánů Vietkongu na jihu: „Vlastenci v Jižním Vietnamu udeřili s rozhodnou vojenskou podporou Vietnamské demokratické republiky na saigonský režim generálů, byrokratů a statkářů s takovou silou, že ho nemohlo zachránit ani výrazné válečné angažmá nejsilnější imperiální velmoci.“

Válka ve Vietnamu sjednotila většinu třetího světa i lidí, jež Moskva nazývala „pokrokaři všech národů“, a to i ve Spojených státech, v hlasitém odporu proti imperialismu USA, a to ještě větší měrou, než se to podařilo americkým pokusům o svržení Fidela Castra.¹¹ Oba prezidenty, Kennedy i Johnson, udělali tutéž chybu, když za hlavní sílu stojící v pozadí války ve Vietnamu považovali spíše Moskvu než Hanoj. Johnsonovy konspirační teorie o zákulisních machinacích Moskvy zasáhly dokonce i Senát USA. Johnson nesmyslně tvrdil, že senátory Williama Fulbrighta a Wayne Morseho, dva z hlavních odpůrců jeho vietnamské politiky, „určitě řídí sovětské velvyslanectví“ – nepochybně tím měl na mysli washingtonskou rezidenturu KGB.¹²

Silně nacionalistický Ho Či Min (jehož jméno se skandovalo na protiamerických demonstracích po celém světě) a severovietnamský režim byli ve skutečnosti odhodláni nenechat si nic diktovat ani z Moskvy, ani z Pekingů. Severovietnamská zpravodajská služba se sice slovně k bratrské spolupráci se sovětským spojencem hlásila, ale KGB si držela spíše od těla. Vladimír Semičastnyj, který v polovině šedesátých let zastával funkci předsedy KGB, byl trvale nespokojen s tím, jak málo příležitostí k vyslýchání amerických válečných zajatců jeho důstojníci dostávali. Několikrát se stalo, že výslechy skončily právě ve chvíli, kdy se zdálo, že začínají přinášet dobré výsledky. Semičastného rozčilovalo i zdráhání Severovietnamců povolit sovětským

odborníkům na zbraně přístup k ukořistěné vojenské technice USA. Několikrát tuto „choulostivou otázku“ přístupu k americkým zajatcům a zbraním nadnesl při pobytu severovietnamského ministra vnitra (který za rozvědku odpovídal) v Moskvě, kam přijel navštívit svou dceru, která zde studovala. Jedinou reakcí Hanoje byl dar v podobě několika válečných suvenýrů, například hřebene vyrobeného z úlomku sestřeleného amerického bombardéru.¹³

Kremel si naléhavě uvědomoval, že nemá na severovietnamskou politiku dostatečný vliv. Dopisovatel *Izvestij* v Hanoji poslal v roce 1968 Ústřednímu výboru KSSS zprávu o rozhovoru s vietnamským novinářem, který se ho posměšně zeptal: „Víte, jak se Sovětský svaz podílí na celkové pomoci, kterou Vietnam dostává, a jaký zde má politický vliv (pokud se to dá měřit v procentech)? Ta čísla jsou 75–80 procent [v prvním případě], respektive 4–8 procent [v tom druhém případě].“ Dopisovatel *Izvestij* se domníval, že první číslo bylo asi o 15–20 procent nadhodnocené, ale odhad sovětského vlivu na Severní Vietnam zhruba odpovídal skutečnosti.¹⁴ Rezidentura KGB v Hanoji vedle udržování bratrských styků prováděla téměř tytéž nepřátelské operace jako v hlavním městě nějaké západní země. V roce 1975 pracovala se sítí dvaceti pěti agentů a šedesáti důvěrných kontaktů, kteří měli za úkol shromažďovat zpravodajské informace o vietnamských vojenských základnách, o vnitřní situaci a o hranicích s Čínou.¹⁵ Součástí rezidentury byla stejně jako v hlavních městech Západu radiostanice IMPULS, která monitorovala pohyby vietnamských bezpečnostních osádek a jejich sledovacích systémů a snažila se tak zjistit, jestli nenarušují síť kontaktů nebo agentů KGB.¹⁶ Hanoj byla sice mnohem méně nepřátelská než Peking a Pchjongjang, nicméně šlo o dosti obtížný operativní terén. Nejvýše postavený vietnamský zdroj, jehož Mitrochin identifikoval, vysoký důstojník rozvědky ISAJEJEV, který byl naverbován pravděpodobně během svého pracovního pobytu v Moskvě, poskytoval za úplatu tajné informace o svých kolezích z rozvědky, ale byl-li v Hanoji, z obavy před prozrazením jakékoli kontakty odmítal.¹⁷

Ze zpravodajských úspěchů, jichž centrála v Asii dosáhla, se nejvíce pyšnila operacemi v Indii, druhém nejlidnatějším státě světa a největší demokratické zemi. A je velkou ironií, že právě v demokratické Indii měl KGB pro svou práci prostředí mnohem příznivější než v komunistické Číně, Severní Koreji nebo ve Vietnamu. Oleg Kalugin, který se v roce 1973 stal nejmladším generálem v 1. hlavní správě, na Indii vzpomíná jednak jako na prestižní cíl, jednak jako na „vzor infiltrace KGB do vlády v zemi třetího světa“. Otevřenost indické demokracie spolu se sklonem ke korupci, již byla prolezlá média i politický systém, poskytovaly sovětské rozvědce mnoho příležitostí. Kromě toho, čemu Kalugin říkal „nespočet zdrojů v indické vládě – v rozvědce, v kontrarozvědce, na ministerstvech obrany a zahraničí i v policii“, se dařilo pronikat na indická velvyslanectví (tyto průniky se úspěšně opakovaly i proti Japonsku, Pákistánu a dalším asijským zemím), což napomohlo k dešifrování pravděpodobně podstatného – i když dosud nekvantifikovatelného – množství indických diplomatických zpráv.¹⁸

Sovětské vedení považovalo zvláštní vztahy k Indii za základ své politiky v jižní Asii. A sílící obavy Moskvy i Nového Dillí z čínské hrozby dodávaly těmto vztahům

na významu. Gromyko společně s Ponomarjovem prohlásili: „V boji za uvolnění napětí, za mír a světovou bezpečnost kráčejí Sovětský svaz a Indie bok po boku ... Indie se na mezinárodní scéně vždy spoléhala na sovětskou pomoc, aby svá práva před intrikami kolonialistů uhájila.“¹⁹

Prvořadým cílem aktivních opatření KGB v Indii se stala podpora těchto zvláštních vztahů a posilování podezřívavosti vůči Spojeným státům. Podle Leonida Šebaršina, který sloužil v polovině sedmdesátých let na rezidentuře v Novém Dillí, „V materiálech uveřejňovaných některými indickými novinami bylo možno rozpoznat ruku CIA. My jsme jim samozřejmě opláceli stejnou mincí ... Stejně jako my, [CIA] svou práci odváděla příčinlivě, a ne vždy úspěšně. Byla nástrojem politiky své vlády; a my jsme prováděli politiku našeho státu. Obě strany na to měly právo.“²⁰

KGB měl sice tendenci úspěchy svých aktivních opatření přehánět, zdá se však, že jejich rozsah byl větší než u CIA. Začátkem osmdesátých let existovalo kolem 1500 společností indicko-sovětského přátelství, ale jen dvě společnosti indicko-amerického přátelství.²¹ Z tohoto zdánlivě velkolepého, ale ve skutečnosti poněkud nic neříkajícího úspěchu vyvozovalo sovětské vedení špatné závěry. Popkultura Ameriky k zajištění nadvlády nad kulturou zemí sovětského bloku žádné společnosti přátelství nepotřebovala. Žádné dotované večerní promítání ve společnosti indicko-sovětského přátelství nemohlo co do přitažlivosti soutěžit ani s Hollywoodem, ani s Bollywoodem. Právě tak jen málokterí indičtí studenti, přestože se zahraniční politikou USA převážně nesouhlasili, by raději získali stipendium na některou univerzitu v zemích sovětského bloku než ve Spojených státech.

Aktivní opatření KGB v Indii i v dalších zemích třetího světa byla částečně určena pro potřeby sovětské domácí scény – měla poskytnout sovětskému lidu a zvláště jeho představitelům nadsazenou představu o vážnosti, jíž se Sovětský svaz v mezinárodním měřítku těší. Rezidentura v Novém Dillí dělala všechno možné, aby členům sovětského politického vedení poskytla značně přehnaný pocit, jak jsou v Indii populární. Šebaršin vzpomíná, co se odehrávalo před Brežněvovou oficiální návštěvou v roce 1973:

Rezidentura podnikla ve spolupráci s velvyslanectvím, se zástupci „Novostí“ [tisková agentura] a se Svazem společností sovětského přátelství kroky k vytvoření příznivé veřejné atmosféry v zemi těsně před návštěvou a v jejím průběhu, a k zabránění možných nepřátelských akcí opozice a tajných spojenců našeho odvěkého hlavního protivníka.

Měli jsme mnoho kontaktů uvnitř politických stran, mezi novináři i ve veřejných organizacích. A všichni se nadšeně zapojili.²²

Následné povýšení některých velkých důstojníků z rezidentury v Novém Dillí ukazuje, jakou prioritu KGB operacím v Indii přisuzoval. Šebaršin se deset let poté, kdy Indii opustil, stal náčelníkem 1. hlavní správy. Vjačeslav Trubnikov, který v sedmdesátých letech také sloužil v Novém Dillí,²³ byl potom dokonce ředitelem postsovětské zahraniční rozvědky SVR a měl přímý přístup k prezidentu Jelcinovi.²⁴ Později se stal také důvěrníkem prezidenta Putina, pracoval ve funkci ministra zahraničí

a od srpna roku 2004 jako ruský velvyslanec v Novém Dillí. Komentátoři v ruském tisku soudili, že Trubnikovův návrat do Indie souvisí s oboustranným přáním Ruska i Indie „posílit strategické partnerství“.²⁵

Před válkou v Afghánistánu bylo hlavní prioritou KGB v muslimských oblastech Asie monitorování loajality sovětských republik s převážně muslimským obyvatelstvem k Moskvě. Po druhé světové válce se základním kamenem sovětské politiky k muslimským národům SSSR, stejně jako k ruské pravoslavné církvi,²⁶ stalo vytvoření servilní náboženské hierarchie. KGB se sice do značné míry podařilo proniknout do oficiální hierarchie islámu a ovlivňovat ji, ale větší část muslimského života zůstávala mimo kontrolu centrály. Islám byl na oficiálním duchovenstvu závislý méně než křesťanství a judaismus. Každý muslim, který dokázal přečíst korán a zachovával islámské rituály, mohl celebrovat obřady, jako třeba svatbu nebo pohřeb. Sovětská vláda v muslimských republikách byla jen politicky korektní fasádou, za níž se skrývala realita v podobě obyvatel vzhlížejících mnohem častěji k Mekce než k Moskvě, kde vládla zkorumpovaná politická elita, které marxismus-leninismus příliš do krve nepřešel. Dokonce i místní pobočky KGB byly v různé míře korupcí nakaženy. Válka v Afghánistánu jednak obrátila veřejné mínění v muslimských zemích na celém světě proti Sovětskému svazu, jednak také oslabilu důvěru Moskvě v loajalitu jejích muslimských poddaných. Tisk ve Střední Asii přešel od propagandy oslavující údajné „přátelství“ mezi sovětskými muslimy a jejich ruským „starším bratrem“ ke zdůrazňování schopnosti „staršího bratra“ zlikvidovat „zrádce“ a udržet zákonnost a pořádek.²⁷

Rozhodnutí o invazi do Afghánistánu, k níž došlo v prosinci roku 1979 a která měla zajistit přežití tamního komunistického režimu, přijala v podstatě čtyřčlenná afghánská komise – Andropov, Gromyko, Ponomarjov a ministr obrany maršál Ustinov – a churavější Brežněv ho na tajné schůzce ve své kremelské úřadovně schválil. Gromyko však toto rozhodnutí ovlivnil mnohem méně než Andropov a Ustinov. Zvláštní jednotky KGB sehrály při této invazi výrazně důležitější úlohu než při kterémkoli jiném dřívějším konfliktu a měly za úkol zavraždit prezidenta Hafízzulláha Amína, údajného zrádce.²⁸ Jeden vysoký důstojník KGB vzpomínal: „Kreml si představoval, že velký průlom [v Afghánistánu] názorně předvede [sovětskou] efektivnost a ukáže světu, že komunismus jako politický systém je na vzestupu.“²⁹ Takto si to však představoval spíše Andropov než Brežněv.

Důkazem skutečnosti, že Andropov měl ze všech členů politbyra největší vliv, se v roce 1982, po Brežněvově smrti, stalo jeho zvolení do čela strany. V té době však už byl Afghánistán, řečeno slovy jednoho generála KGB, „naším Vietnamem“: „Zabředli jsme do války, kterou nemůžeme vyhrát a kterou nemůžeme ukončit.“³⁰ Gorbačov si nakonec uvědomil, že jediným řešením je právě její ukončení. Zatímco však porážka USA ve Vietnamu vedla jen k dočasné ztrátě americké sebedůvěry na světové scéně, důsledkem války v Afghánistánu bylo zničení základů sovětského systému. Mnozí sovětské občany s oblibou říkali Afghánistánu „Af-gavni-stan“ („Af-hovno-stán“).³¹ Válka sice skončila katastrofou, ale opět ukázala, jak důležitou roli hrál v sovětské politice vůči třetímu světu KGB. Jestliže nadšení KGB pro Fidela

Castra pomohlo o generaci dříve aktivní politiku SSSR vůči třetímu světu nastartovat, pak osudná vojenská intervence v Afghánistánu, za niž vedení KGB neslo největší díl odpovědnosti, vedla k jejímu ukončení.

ČÍNSKÁ LIDOVÁ REPUBLIKA

Od „přátelství na věčné časy“ k „nepřátelství na věčné časy“

Spolupráce mezi sovětskou rozvědkou a Komunistickou stranou Číny (CCP) začala už ve dvacátých letech 20. století. Policejní razie na sovětském konzulátu v Pekingu v roce 1927 nalezla množství dokumentů o sovětské špionáži v Číně, o zapojení CCP a o pokynech, které dostávala z Moskvy, aby se při podněcování střetů mezi cizinci ze Západu a místním obyvatelstvem „nevyhýbala žádným metodám, dokonce ani rabování a masakrům“.¹ Zatčení představitele Kominterny v Šanghaji Jakova Rudnika (vystupoval pod falešným jménem „Hilaire Noulens“) vedlo k zadržení ještě mnohem většího množství dokumentů o sovětských zpravodajských operacích a o ilegálních aktivitách komunistů. Zpráva britské rozvědky došla k závěru, že díky těmto dokumentům se „naskytla jedinečná příležitost poznat zevnitř a na základě nezpochybnitelných dokumentárních důkazů fungování vysoce rozvinuté ilegální komunistické organizace“. K dokumentům, na něž se pozornost zvláště zaměřovala, patřil velký počet dopisů, které napsal „nechvalně známý anamský komunistička Nguyen That Thanh“, později známější pod jménem Ho Či Min. Podle názoru britské rozvědky však tím „nejpozoruhodnějším“ dokumentem byla zpráva CCP o vyvraždění členů rodiny údajného komunistického zrádce Ku Šunčanga, k němuž došlo na příkaz budoucího Mao Ce-tungova ministerského předsedy Čou En-laje.² V roce 1933 přicestoval do Moskvy jako zástupce vedoucího čínského zastoupení při Kominterně náčelník Maovy bezpečnosti Kchang Šeng a následující čtyři roky, během nichž NKVD procházel tím nejparanoidnějším obdobím, se zde z jeho příkladu učil. A Kchang prokázal, že je vnímavým žákem. Během Velkého teroru založil Úřad pro likvidaci kontrarevolucionářů a kvůli v převážné míře imaginárním zločinům s příkladným nadšením pronásledoval komunitu čínských komunistických emigrantů. Koncem roku 1937 se sovětským letadlem vrátil na základnu v Jen-anu, kterou Mao zřídil po Dlouhém pochodu; zde pokračoval v honu na čarodějnice, jež zahájil v Moskvě, a začal budovat čínský gulag zvaný *lao-kaj* (zkratka slov *lao-tunk kaj-cao*, „převýchova prací“). Jeho podřízení mu říkali „ctihodný Kchang“, pro jiné to byl „čínský Berija“. Kchang byl sice znalcem tradičního čínského umění a zručným, obourukým kaligrafem, ale v mravní zkaženosti překonal i Beriju, neboť dohled nad mučením kontrarevolucionářů mu přinášel sadistické potěšení.³ Kchang Maovi pomáhal tříbit jeho poezii i prózu, a také přispíval do jeho soukromé sbírky erotického umění.⁴

Nikolaj Leonov později tvrdil, že sovětská rozvědka si ve třicátých a čtyřicátých letech vybudovala „na čínské půdě velmi rozsáhlou a dobře organizovanou informační síť“.⁵ V létě roku 1949, v předvečer vítězství Maových jednotek nad nacionalistickým Kuomintangem, v jehož čele stál Čankajšek, si však delegace vysokých představitelů CCP v Moskvě stěžovala, pravděpodobně se značnou nadsázkou, že do této sítě proniklo značné množství čankajškovců a Američanů. Stalin vzal tuto stížnost vážně, za což alespoň zčásti mohla jeho posedlost teoriemi spiknutí, a prohlásil: „Situace vyžaduje, abychom úsilí našich zpravodajských orgánů sjednotili, a jsme připraveni s tím okamžitě začít ... Musíme vystupovat jako jednotná fronta.“⁶ Na Stalinův příkaz dostalo vedení CCP jména všech lidí, kteří byli do sovětské výzvědné sítě v Číně zapojeni.⁷ CCP současně požádala, aby se jí přihlásili všichni Číňané, kteří pro sovětskou rozvědku pracovali.⁸

Podle předního sinologa mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSSS Jurije Tavroského, který později čínsko-sovětské vztahy v období po založení Čínské lidové republiky (ČLR) v říjnu roku 1949 popsal, je bylo možno rozdělit do dvou naprosto protikladných fází: na desetiletí „přátelství na věčné časy“ mezi dvěma největšími socialistickými státy světa, po němž následovala začátkem šedesátých let éra „nepřátelství na věčné časy“.⁹ Po většinu desetiletí, v němž trvalo „přátelství na věčné časy“, sovětská a čínská rozvědka spolu úzce spolupracovaly. Na Chruščovův příkaz KGB i nadále poskytoval čínským spojencům podrobné informace o svých zpravodajských sítích v Číně.¹⁰ Až do roku 1957 získávali mnozí nelegálové KGB, kteří byli čínského, mongolského, tureckého a korejského původu, v ČLR falešné identity, a to převážně ve spolupráci s čínským ministerstvem veřejné bezpečnosti; teprve pak byli vysíláni na své první zahraniční mise.¹¹ Chruščovova návštěva v Pekingu v roce 1958 však ukázala, že v „přátelství na věčné časy“ došlo k citelnému ochlazení. Mao sice byl do jisté míry ochoten podrobit se Stalinovi, ale Chruščova, jehož revoluční zkušenosti považoval za méně kvalitní než své vlastní, si příliš nevážil. Čínští hostitelé nepochybně věděli, že Chruščov je neplavec, a u příležitosti fotografování v Maově bazénu to nastrojili tak, aby vypadal jako hlupák. Co však bylo důležitější, Chruščovovy návrhy na vytvoření společné rusko-čínské flotily pod velením ruského admirála a na umístění ruských odposlouchávacích stanovišť na čínské půdě se dočkaly hněvivého odmítnutí.¹² Budoucí předseda KGB Jurij Andropov, který měl tehdy na starosti vztahy se zahraničními komunistickými stranami, si později Číňanům stěžoval, že Chruščova během jeho návštěvy nevarovali a o svém rozhodnutí ostřelovat téměř ihned po jeho odjezdu z Pekingu dva příbřežní ostrovy v Tchaj-wanském průlivu, které stále ještě ovládal Čankajšek, jej neinformovali.¹³

Kchang Šeng, který začátkem padesátých let zřejmě kvůli duševnímu onemocnění dočasně upadl v zapomnění, se koncem tohoto desetiletí opět objevil jako blízký Maův poradce (a dodavatel nezletilých dívek). Při čistce mezi „pravicovými úchylkáři“ během „velkého skoku vpřed“, která začala v roce 1958, se opakovaly hrůzy Velkého teroru, jehož se o dvacet let dříve v Moskvě Kchang s takovým zápalem účastnil. Podle Maova lékaře „Kchang Šeng měl za úkol sesadit a zničit Maovy spolustraníky, a jeho neustálé „vyšetřování“ počátkem šedesátých let se stalo zákla-

dem budoucích útoků za kulturní revoluce.“¹⁴ V letech 1958 až 1962 bylo v *lao-kaj* uvězněno až 10 milionů „ideologických reakcionářů“, ať už skutečných, nebo domnělých, a další miliony čínských občanů zahynuly v důsledku hladomoru.¹⁵

Čínsko-sovětskou roztržku prezentoval na veřejnosti jako první právě Kchang. Na konferenci Varšavské smlouvy, která se konala v únoru roku 1960, zaútočil ve svém projevu na sovětskou politiku a pak se dostal do prudké výměny názorů s Chruščovem. Chruščov na Kchanga křičel: „Vy nejste kompetentní se mnou diskutovat. Já jsem generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu...“ Kchang špatnou ruštinou odsekl: „Vy jste kompetentní ještě míň než já!“ Jeden ze sovětských účastníků o Kchangovi prohlásil: „Dokázal člověka zmrazit pohledem. Každý se ho bál. Na sovětské straně jsme ho srovnávali s Berijou. Na první pohled bylo vidět, že je to velmi zlý a bezcitný člověk.“ Kchangův projev sice v Moskvě uveřejněn nebyl, v Pekingu ho však otiskli v plném znění.¹⁶ Čínské noviny *Lidový deník* a *Rudá vlajka* přinesly v dubnu seriál článků k devadesátému výročí Leninova narození, v nichž v podstatě obvinily Moskvu z toho, že Leninovo učení „reviduje, podrývá a zrazuje“. Chruščov na to v červnu odpověděl veřejným odsouzením Maa jako „ultralevičáka, ultradogmatika a levicového revizionisty“.¹⁷

O měsíc později byli z Číny staženi všichni sovětské experty. V průběhu několika dalších let se mnoho odborníků na Čínu v KGB i na sovětském ministerstvu zahraničí snažilo o převedení na jinou práci, neboť se obávali, že zůstane-li jim i nadále nálepka sinologů, mohlo by to jejich kariéru zničit.¹⁸ Moskva však stále doufala, že se jí podaří zabránit tomu, aby roztržka s Pekingem přerostla v hluboký rozkol, který by komunistický svět rozdělil. Začátkem šedesátých let na sebe SSSR a ČLR obvykle útočily pouze nepřímou. Zatímco Moskva kritizovala albánské zastánce tvrdé linie, Peking odsuzoval jugoslávské revizionisty. Moskva učinila ještě poslední pokus o překlenutí čínsko-sovětských rozporů a navrhla uspořádat v červenci roku 1963 schůzku delegací vysokých stranických představitelů. Delegace CCP, v jejímž čele stál budoucí čínský vůdce Teng Siao-pching, však dávala najevo, že o dosažení smíru nemá zájem. Nejjedovatěji zaútočil na sovětské vedení znovu Kchang Šeng, který vášnivě obhajoval Stalina před „nadávkami a sprostými slovy“, jimiž Chruščov podle jeho tvrzení Stalinovu památku očernil:

Je skutečně možné, že velkým vůdcem KSSS, která se dlouhá léta těšila lásce a úctě revolučních národů celého světa, byl po několik desítek let „bandita“? Podle toho, co jste řekl, to vypadá, že členové mezinárodního komunistického hnutí, jež rok od roku rostlo a sílilo, měli ve svém čele nějakého „hajzla“.

Kchang se pak odvážil říci slova, jaká od Chruščovova „tajného projevu“ v roce 1956 snad na žádné schůzi významných komunistických představitelů nezazněla. Zesměšnil Chruščova citováním některých z mnoha jeho někdejších oslavných projevů, v nichž Stalina označoval za „prevelikého génia, učitele, velikého vůdce lidstva“, a připomněl Chruščovovu aktivní spoluúčast (společně s Kchangem) na pokusu smést během Velkého teroru „všechny trockisticko-pravičácké zdechliny

z povrchu zemského“.¹⁹ Kchang svůj pozoruhodný projev pronesl se zuřivě zařatými zuby, a tak jeho účinek na šokované sovětské posluchače ještě zvýšil.²⁰

Po trpkém zhroucení moskevských rozhovorů v létě roku 1963 se rozproudila nejprudší výměna názorů v historii mezinárodního komunistického hnutí. V dubnu roku 1964 dokonce jeden významný sovětský představitel obvinil Peking z rasistické snahy postavit žlutou a černou rasu „proti bílým“ – prohlásil, že tato politika „se nijak neliší od nacismu“. ČLR se také dočkala nařčení, že kvůli financování „velkého skoku vpřed“ prodává drogy. Prudkost sovětských útoků byla odrazem hlubokého pobouření, které čínsko-sovětský rozkol v Moskvě vyvolal. Sovětský svaz se téměř půl století mohl spolehnout na bezpodmínečnou loajalitu dalších komunistických stran na celém světě. A teď jej komunističtí vůdci nejlidnatějšího státu světa obvinili z kacířství. Neklid Moskvy ještě vystupňovala podivuhodná ofenziva Pekingů v zemích třetího světa. V Asii navázala ČLR úzké kontakty s Pákistánem, Barmou a Indonésií. V průběhu roku 1964 navázal Peking diplomatické styky se čtrnácti africkými státy, které přestaly uznávat čínský nacionalistický režim na Tchajwanu, na nějž si ČLR dělala nárok.²¹ Centrála zuřila nad zprávami, že v některých z nich se portréty vůdců zemí sovětského bloku odstraňují a nahrazují je obrovské portréty Maa, a požadovala, aby bylo zaznamenáno, kde a kdy se každý takový portrét objeví. Dlouholetý ředitel východoněmecké HVA Markus Wolf si stěžoval, že byl nucen na žádost KGB plnit „nesmyslné úkoly“ a počítat veřejně vystavené portréty Velkého kormidelníka ve všech afrických zemích, v nichž jeho agentura působila.²² Úspěšný test první čínské atomové bomby, který se uskutečnil v říjnu roku 1964, pozvedl mezinárodní prestiž Číny ve třetím světě a současně dramaticky zvýšil hrozbu, již pro Sovětský svaz Čína představovala.

Někdejší „přátelství na věčné časy“ vystřídalo „nepřátelství na věčné časy“ a rezidentury v mnoha částech světa dostaly upozornění, aby sekci K (K jako Kitaj, ruský Čína) považovaly za významnou operativní prioritu, hned po operacích proti „hlavnímu protivníkovi“ a jeho předním spojencům. Stalinovo dřívější rozhodnutí prozradit vedení CCP totožnost členů celé sovětské rozvědné sítě však ochromilo schopnost KGB shromažďovat zpravodajské informace v Číně samotné. Po celý zbytek sovětské éry zůstala v centrále, slovy Nikolaje Leonova, „nepřeklenutelná propast v našich informačních zdrojích o Číně“.²³ Většina bývalých čínských agentů KGB, jejichž jména dostalo ministerstvo státní bezpečnosti, byla popravena nebo zahynula v *lao-kaj*.²⁴ Vzhledem k tomu, že pekingské ministerstvo veřejné bezpečnosti znalo pravá jména nelegálů, kteří v průběhu padesátých let získali v ČLR falešnou čínskou identitu, jich nebylo možno proti čínským cílům využít. Operace sekce K proto probíhaly většinou mimo území ČLR. Čínští občané pracující v cizině však měli přísný rozkaz vycházet pouze ve dvou- nebo vícečlenných skupinách. Jistý západní zpravodajský důstojník vzpomínal, že kvůli tomu „Člověk se s žádným z nich nikdy nemohl sejít o samotě.“ Sekce K tak značnou část času trávila snahou o naverbování občanů jiné než čínské státní příslušnosti, kteří však měli k úředníkům ČLR přístup. V šedesátých letech proto k jejím předním agentům patřil finský obchodník Harri Ilmari Hartvig (krycím jménem UNTO), který byl členem výbo-

ru Finsko-čínské společnosti přátelství a často se scházel s čínským velvyslancem a dalšími diplomaty ČLR. Schůzky výboru společnosti přátelství s diplomaty ČLR se odehrávaly v Hartvigově bytě, který byl bez jeho vědomí odposloucháván přístrojem KGB ukrytým v příborníku. KGB předal politbyru výtah ze zápisu o průběhu nejméně jedné schůzky, kterou čínský velvyslanec navštívil a na níž se diskutovalo o čínsko-sovětských vztazích a politice ČLR vůči skandinávským zemím a Jugoslávii.²⁵ Skutečnost, že informacím získaným prostřednictvím Hartviga přisuzoval takový význam, ačkoli zřejmě neobsahovaly žádné tajné dokumenty, je dalším dokladem celkové neúspěšnosti KGB při shromažďování zpravodajských informací o ČLR.

„Kulturní revoluce“ (oficiálně „Velká proletářská kulturní revoluce“), kterou Mao zahájil v roce 1966, učinila z Číny místo, kde mohl KGB operovat mnohem obtížněji a s mnohem větším rizikem než kdekoli jinde na světě. Mao svým pozoruhodným pokusem přetvořit čínskou společnost podle utopického revolučního vzoru rozpoutal všeobecný teror. Miliony mladistvých, zfanatizovaných příslušníků Rudých gard byly vyzvány, aby vykořenily revizionistické a buržoazní tendence všude, kde na ně narazí – a oni je nacházeli téměř všude. Zasloužilé komunistické funkcionáře a intelektuály nutili pochodovat v oslovských čepicích, týrali je, věznili a v některých případech dohnali k sebevraždě. Vedení Sovětského svazu pak odsoudili jako „největší zrádce a renegáty historie“.

Většina nepřátel lidu, jež Rudé gardy odhalily a potrestaly, spáchala zločiny jen domnělé, stejně jako před třiceti lety za stalinistického Velkého teroru. A stejně jako ve Stalinově Rusku, i zde krveprolití provázely dosti odpudivé způsoby uctívání imperátora. Mao byl oslavován jako „Velký kormidelník“, „Nejrudější rudé slunce v našich srdcích“. Každý den začínal „tancem věrnosti“: „Přiložil jste si ruku na čelo a pak na srdce, a pak jste poskočil – na znamení, že vaše srdce i mysl jsou plny nezměrné lásky k předsedovi Maovi.“ Soupeřící frakce se předstihovaly v terorizování pomyslných nepřátel Velkého kormidelníka, každá tvrdila, že je maoističtější než ty druhé.²⁶

Předseda KGB Semičastnyj později připustil, že verbování agentů uvnitř Číny bylo za kulturní revoluce „nemožným úkolem“. V Pekingu byl „každý z našich lidí, od diplomatů až po řidiče, nápadný jako bílá vrána“.²⁷ Směrnice náčelníka 1. hlavní správy Alexandra Sacharovského ze září roku 1967 upozorňovala, že pekingská rezidentura je nucena operovat v podmínkách obležení.²⁸ Sovětské styky s čínskými představiteli byly minimální a ostře sledované. Špionománie a xenofobie Rudých gard dokonce diplomatům ztěžovala i chůzi po Pekingu. Majitelé zahraničních knih se museli po kolenou potupně plazit ulicemi; kdo byl přistižen při poslechu zahraničního vysílání, šel do vězení. Pozdější oficiální čínská zpráva přiznala, že „Schopnost domluvit se cizím jazykem nebo někdejší návštěva v cizí zemi se stala ‚důkazem‘, že jste ‚tajným agentem‘ této země.“ Cesta vedoucí ke znepřátelenému sovětskému velvyslanectví byla přejmenována na „Ulici antirevizionismu“. S rodinami sovětských diplomatů a důstojníků KGB se při jejich odletu z pekingského letiště do Moskvy v roce 1967 zacházelo velmi hrubě.

Nejlepší zprávy z první ruky, které se během kulturní revoluce dostaly z Pekingu do centrály, pocházely od důstojníků KGB mongolského nebo středoasijského původu, kteří se mohli vydávat za čínské občany a které se z objektu sovětského velvyslancství podařilo po setmění propašovat v kufrech diplomatických aut. Ve vhodný okamžik nepozorovaně vylezli a smísili se s obrovskými davy lidí, kteří se bez cíle potulovali městem vyzdobeným hesly, četli si nástěnky pro tento den (k nimž cizinci nesměli), účastnili se politických shromáždění a kupovali si „malé noviny“ se zprávami z celé Číny. Koncem roku 1967 zahlédli první nástěnky odsuzující hlavu státu Liu Šao-čchiho, že je „odpovědnou osobou číslo jedna, která zvolila kapitalistickou cestu“. Po Liuově uvěznění v následujícím roce bylo více než 22 000 lidí zatčeno jako jeho údajní sympatizanti. Dokonce i metař, kterého vyfotografovali, když mu Liu na konferenci vzorných pracovníků gratuloval, musel pochodovat ulicemi s žalobným štítkem na krku a týrali ho, dokud nepřišel o rozum. Členové Rudých gard se řídili poučkou, že „děti revolucionářů jsou hrdinové a děti reakcionářů jsou vši“, a tak jedno z Liuových dětí zabili tak, že je hodili před přijíždějící vlak. Liu sám, s nímž zacházeli velmi krutě a který onemocněl zápalem plic a cukrovkou, zemřel nahý na podlaze vězení v roce 1969 poté, kdy mu byla odeprána lékařská péče.

Teng Siao-pching, generální tajemník strany a „odpovědná osoba číslo dvě, která zvolila kapitalistickou cestu“, byl odvolán a poslán na manuální práce, ale – pravděpodobně na Maův osobní příkaz – směl přežít. Rudé gardy se pomstily jeho nejstaršímu synovi, studentu fyziky, kterého vyhodily z okna ve druhém patře Pekingské univerzity.²⁹ Žádný z jeho studentských kolegů se mu neodvážil jít na pomoc a žádný doktor jej nechtěl operovat, takže na dolní část těla ochrnul. Centrála zavalená neochabujícím přílivem hlášení o chaosu a zvěrstvech interpretovala kulturní revoluci nikoli jako politickou bouři v životě státu, v němž vládne jedna strana, ale jako typicky čínský návrat k orientálnímu barbarství. Přestože za kulturní revoluce bylo perzekvováno možná až 30 milionů Číňanů, počet mrtvých (asi milion) byl menší, než kolik obětí měl na svědomí stalinistický Velký teror.³⁰

První hlavní správa se ve svém plánu zpravodajských operací v ČLR a v Hong-Kongu pro léta 1966–1967, který v dubnu 1966 schválil ve funkci předsedy KGB Semičastnyj, o beznadějném úkolu verbování agentů ve značné části pevninské Číny vůbec nezmiňovala. Tento plán se místo toho soustředil na návrhy využití nelegálů a na infiltraci agentů přes severní hranice Číny se Sovětským svazem a se Sověty ovládanou Mongolskou lidovou republikou. Plánovalo se vytvoření nelegální rezidentury v Hong-Kongu a krátkodobé návštěvy nelegálů v ČLR (některé ve spolupráci s mongolskou rozvědkou), ale bylo jasné, že plány na vytvoření nelegální rezidentury KGB v ČLR nemohou překročit přípravné stadium. Nejambicióznější část plánu na léta 1966–1967 se týkala příprav přeshraničních operací v příhraničních oblastech ve spolupráci s jednotkami KGB a s mongolskou bezpečnostní službou.³¹

Místem pro průnik KGB nejvhodnějším byla odlehlá, řídko osídlená Ujgurská autonomní oblast Sin-ťiang (XUAR) v severozápadní Číně, lemovaná rozlehlými horami a pouštěmi na hranicích s Kazašskou a Kyrgyzskou republikou a Mongolskem, k nimž měla po etnické, kulturní a náboženské stránce mnohem blíže než ke

zbytku ČLR. XUAR sice tvoří jednu šestinu území Číny (velikostí je srovnatelná se západní Evropou), ale žije v ní jen 1,4 procenta čínských obyvatel (17 milionů z 1,2 miliardy). Ještě dnes patří více než polovina jejích obyvatel k nečínským muslimským etnickým skupinám, z nichž největší tvoří muslimští Ujgurové. Před založením ČLR bylo procento Číňanů ještě mnohem menší. V roce 1944 vytvořilo Ujgury vedené hnutí v severním Sin-ťiangy nezávislý stát Východní Turkeistán. Jeho nezávislost sice skončila v roce 1950 po násilném začlenění do ČLR, obavy ze zdejšího separatismu však měl Peking až do konce století. Imigrace etnických Číňanů, kterou Peking podporoval a kterou Ujgurové nesli velmi nelibě, zvýšila jejich počet z pouhých 6 procent obyvatelstva v roce 1949 na 40 procent o třicet let později. Vedoucími funkcionáři komunistické strany v XUAR téměř na všech úrovních byli a stále jsou Číňané.³² Na nečínské menšiny v XUAR, ve Vnitřním (Čínském) Mongolsku a v Tibetu, kde došlo za kulturní revoluce k ohrožení celého způsobu jejich života, dopadly hrůzy kulturní revoluce pravděpodobně ještě tvrději než na etnické Číňany, kteří tvořili 94 procent populace ČLR. Zástupce ředitele pro náboženské záležitosti v Kašgaru, jednom z nejmuslimštějších měst v XUAR, později přiznal:

Během kulturní revoluce jsem na vlastní oči viděl, jak byly před Velkou mešitou v Kašgaru páleny hromady koránů a dalších knih. Někteří lidé nařizovali muslimům, aby tyto výtisky spálili sami ... Také jsem viděl, jak se lidé snažili strhnout minarety vedle Velké mešity. Davy přihlížejících to velmi rozhořčilo, ale nemohly dělat nic.

Na většině území XUAR byly mešity uzavřeny. Některé se používaly k uskladnění vepřového masa a ujgurské rodiny musely prasata pěstovat.³³ Tibetští buddhisté trpěli ještě mnohem více než muslimové v XUAR, ale Tibet byl pro důležité operace KGB příliš daleko a příliš obtížně přístupný (centrála přesto zvažovala možnost proniknout do nejbližšího okolí uprchlého dalajlámy).³⁴ Naproti tomu XUAR měla společnou hranici s Kazachstánem a s Mongolskem dlouhou 1600, respektive 960 km.

Kazachstánský KGB dostal v roce 1968 příkaz zřídit v Urumči, hlavním městě XUAR, nelegální rezidenturu a v mnoha dalších oblastech, včetně okolí jezera Lobnor, kde byly prováděny jaderné testy, sestavit skupiny agentů.³⁵ Politbyro také vyslovilo souhlas s tím, aby KGB poskytoval v Kazachstánu zbraně a výcvik ilegální odbojové organizaci bojující proti čínské nadvládě v XUAR, které se v politicky korektní ruštině říkalo Vojenno-trudovaja narodnaja revoljucionnaja partija (Vojenská lidová revoluční strana práce) neboli VTNRP, krycí název PATRIOTY. Kazachstánský KGB dostal rozkaz tisknout v ujurštině, kazašštině, kyrgyzštině, dunganštině a dalších jazycích XUAR noviny a pašovat je přes hranice.³⁶ *Sherki Tūrkestan Evasi* („Hlas Východního Turkeistánu“) vydávaný v hlavním městě Kazachstánu Alma-Atě vyzýval Ujgury, aby se „sjednotili proti čínskému šovinismu a veřejně oznámili vznik ‚nezávislého svobodného státu‘ založeného na principu sebeurčení na základě ústavních zákonů Organizace spojených národů“. Vysílání rozhlasových stanic Rádio Alma-Ata a Rádio Taškent se snažilo přesvědčit Ujgury

v XUAR, že životní podmínky sovětských Ujgurů jsou proti těm jejich o mnoho lepší.³⁷

Politbyro také v dubnu roku 1968 schválilo další posílení sovětských jednotek podél 6400 km dlouhé hranice s Čínou, nejdelší ozbrojenými silami hlídané hranice na světě.³⁸ Proti ČLR byla nakonec rozmístěna asi třetina vojenských sil Sovětského svazu.³⁹ Moskva se obávala, že Mao je odhodlán získat zpět velké oblasti území postoupené v devatenáctém století na základě „nerovných smluv“ carskému Rusku.⁴⁰ V průběhu roku 1969 došlo podél této hranice k řadě ozbrojených střetů. Ten první, který se odehrál 400 km od Vladivostoku na odlehlém úseku řeky Ussuri, zřejmě nenaplánoval ani Peking, ani Moskva. Problémy začaly, když se vojáci na čínské straně řeky, které urazilo údajně agresivní chování jednoho sovětského poručíka na protějším břehu, otočili zády, sundali kalhoty a na sovětské strážce hranic si „posvítili“. Při další takové epizodě vytáhli sovětsští vojáci obrázky Maa, čímž způsobili, že čínští vojáci nechtěně vyjádřili hlubokou neúctu ke svatému obrazu Velkého kormidelníka. Tyto a podobné události vyústily 2. března v přepadení sovětské hlídky na malém ostrově jménem Damanskij na řece Ussuri, o něž obě země vedly územní spor.⁴¹ Dvacet tři členů hlídky bylo zabito. Moskva i Peking na to reagovaly vzájemným zuřivým obviňováním. Šlo o první případ, kdy obě země ohlásily ozbrojený střet na společné hranici. Údajně 100 000 Moskvanů zaútočilo 7. března na čínské velvyslanectví a rozbilo jeho okna. Čína se nechtěla dát zahanbit, a tak pekingský rozhlas oznámil, že protestních demonstrací se zúčastnilo 400 milionů Číňanů, polovina všech obyvatel.⁴²

V polovině dubna roku 1969 vypukly boje o 4000 km dále na západ, na hranici mezi Kazachstánem a XUAR, a během dalších čtyř měsíců docházelo v téže oblasti ke sporadickým srážkám. Henry Kissinger, který byl nedlouho předtím jmenován poradcem prezidenta Nixona pro otázky národní bezpečnosti, byl zprvu ochoten akceptovat sovětské tvrzení, že tyto srážky začali Číňané. Když se však podíval na podrobnou mapu této pohraniční oblasti, svůj názor změnil. Jelikož ke střetům docházelo poblíž míst, v nichž končila sovětská železnice, a několik set kilometrů daleko od jakékoli železnice na čínské straně, dospěl Kissinger k závěru, že „čínští představitelé by si k útoku tak nevhodné místo nezvolili“.⁴³ Tento závěr, že jako první zaútočily sovětské jednotky, podporují i důkazy z archivu KGB. Dva agenti KGB ve VTNRP s krycími jmény NARIMAN a TALAN, kteří měli svou základnu v Kazachstánu, 4. června tajně překročili hranici XUAR, aby zde navázali kontakt s vedením této ilegální strany. Po svém návratu 9. června pravděpodobně se značnou nadsázkou oznámili, že VTNRP má 70 000 členů a jedenačtyřicetileté předsednictvo (z toho deset „kandidátů“, členů bez hlasovacího práva). Tak zcela úspěšná mise to ale nebyla. Několik dní po příjezdu agentů do XUAR jim TALANOVI příbuzní ukradli samopaly a radiotelefony. NARIMAN a TALAN také oznámili, že se jim na domluveném místě nepodařilo kvůli přítomnosti nomádských pastevců vybudovat mrtvou schránku. Uvedli, že mnoho bývalých členů předsednictva VTNRP je ve vězení. Mongolská bezpečnostní služba došla k závěru, že VTNRP není na „aktivní operace“ připravena, ale měla by své síly soustředit na posilování ilegální

organizace. Mitrochinovy poznámky sice nezachycují, jak tuto misi hodnotila centrála, jistě však musela dojít ke stejnému závěru.⁴⁴

Moskva začala v srpnu a v září sondovat reakce jak Washingtonu, tak i evropských komunistických stran na možný sovětský preventivní úder proti čínským jaderným zařízením ještě předtím, než budou schopna Sovětský svaz ohrozit. Victor Louis (narodil se jako Vitalij Jevgenijevič Lui), novinář, kterého KGB koptoval, napsal do západního tisku řadu článků, v nichž se zmiňoval o možnosti sovětského leteckého úderu proti pokusné jaderné střelnici Lobnor v XUAR. Louis tvrdil, že tajná rozhlasová stanice v ČLR ukázala, že zde existují protimaoistické síly (možná narážka na XUAR), které by mohly ostatní socialistické země požádat o „bratrskou pomoc“. Dokonce ani důstojníci KGB, kteří tyto fámy rozhlašovali, si nebyli jisti, jsou-li jen součástí aktivního opatření určeného k zastrašení Číňanů, nebo zda jde o varování Západu před návrhy, o nichž sovětský generální štáb vážně uvažuje. Z dnešního pohledu vypadá celé toto cvičení spíše jako kampaň aktivních opatření.⁴⁵ Sovětský ministr obrany maršál Andrej Grečko sice zřejmě navrhoval plán „zbavit se čínské hrozby jednou provždy“, většina jeho kolegů z politbyra však nebyla ochotna něco takového riskovat.⁴⁶

Vzhledem k absenci jakéhokoli sovětského zpravodajského zdroje na vysokých místech v Pekingu Moskva zřejmě nic nevěděla o Maově dramatické tajné reakci na její zastrašovací kampaň, která po pohraničních srážkách následovala. Mao vytvořil studijní skupinu čtyř maršálů a přikázal jim, aby provedli radikální revizi čínských vztahů se Sovětským svazem a se Spojenými státy. Maršálové Čchen I a Jie Tien-jing přišli s bezprecedentním návrhem, aby Čína na sovětskou hrozbu reagovala vnesením „americké karty“.⁴⁷ Hlavním důvodem čínského rozhodnutí zahájit tajná jednání se Spojenými státy, jež vedla k Nixonově návštěvě Pekingu v roce 1972 a k čínsko-americkému sblížení, jaké by se jen o několik let dříve zdálo nemyšlitelné, byl zřejmě strach ze sovětského preventivního úderu.⁴⁸ Během Nixonovy návštěvy poskytl Kissinger maršálu Jie Tien-jingovi zpravodajský briefing o rozmístění sovětských sil na čínských hranicích, který byl podle jeho slov tak tajný, že k němu neměli přístup ani mnozí vysocí představitelé rozvědky USA.⁴⁹

Začátkem sedmdesátých let se v centrále dlouze diskutovalo o tom, zda si ČLR už zaslouží název „hlavní protivník“, který se dosud používal výlučně pro Spojené státy. Nakonec v oficiálním žargonu KGB klesla o příčku níž a získala status „významného protivníka“, zatímco Spojeným státům jejich specifický status „hlavního protivníka“ zůstal.⁵⁰ Naopak Číně bylo jasné, že jejím hlavním protivníkem se stal Sovětský svaz. Maovo podezření vůči Moskvě prohloubily zprávy o komplotu jeho předpokládaného nástupce Lin Piaa, které k jeho sluchu začaly pronikat. Podle Maova lékaře jménem Li Č'-suej se v létě roku 1970 „Maova paranoia rozvinula naplno“. Li se dokonce obával Maovi říci, že má zápal plic, neboť se bál obvinění, že i on je součástí Lin Piaova spiknutí. Mao mu řekl: „Lin Piao si přeje, aby mi plíce ztrouchnivěly.“ V srpnu roku 1971 Maovi řekli, že Linův syn vytvořil „v letectvu tajnou špiónážní organizaci“ a připravuje puč. Večer 12. září dostal Mao informaci, že Lin Piao uprchl letadlem z letiště Šan-chaj-kuan. Li si povšiml, že „Maovi po

vyslechnutí této zprávy poklesla čelist“. Linovo letadlo odstartovalo s takovým spěchem, že nestačilo ani patřičně natankovat a na palubě nebyl žádný navigátor, radista ani druhý pilot. Také bylo jasné, že bude mít problémy s přistáním, protože při startu zavadilo o cisternu s palivem a přišlo o část podvozku. Podle záznamů čínského radaru, který Linovo letadlo sledoval, letělo nejprve na západ přes Vnitřní Mongolsko a pak se prudce stočilo na sever přes hranice Mongolské lidové republiky směrem na Sovětský svaz. Druhý den dostal Mao zprávu, že se letadlo zřítilo ještě před sovětskou hranicí a všichni cestující na palubě zahynuli.⁵¹ Pokud by bylo letadlo do Sovětského svazu doletělo, veřejný spor mezi Pekingem a Moskvou by nepochybně eskaloval a hysterie by dosáhla nebyvalé intenzity. I po této havárii se z Číny ozývala obvinění, že se Sovětský svaz na Lin Piaově vlastizradě podílel.⁵² Mao nikdy nepřipustil, že kulturní revoluce byla katastrofální chybou. Li k tomu podotýká: „Lin Piaova proradnost jej však přesvědčila, že je třeba změnit strategii. Pověřil Čou En-laje, aby mnohé z předních osobností, které byly svrženy, rehabilitoval.“⁵³

Po zbytek sovětské éry se KGB snažil s pomocí dvou dalších strategií – přeshraniční infiltrací agentů, zvláště z Kazachstánu do XUAR, a pronikáním do komunit občanů ČLR mimo Čínu – vyvážit svoji neschopnost proniknout k vládě v Pekingu, ovšem bez nějakého výraznějšího úspěchu. Kazachstánský KGB byl v roce 1969 posílen o padesát pět nových operativců, v roce 1970 jich přišlo dalších jedenaosmdesát.⁵⁴ Čínským uprchlíkům, kteří překračovali kazachstánskou hranici, bylo odebíráno šatstvo, aby agenti KGB měli dostatečnou zásobu vhodných oděvů.⁵⁵ Operace ALGA, kterou v roce 1970 zorganizoval kazachstánský KGB ve spolupráci s důstojníky pro „zvláštní akce“ z centrály, měla za úkol vytvořit v XUAR sabotážní základnu, která by disponovala skrýšemi pro ukrytí zbraní a výbušnin. Vzhledem k tomu, že se předběžná přeshraniční výprava dvou agentů dostala do problémů, však byla operace odložena jako předčasná a plány na průnik ozbrojené skupiny sedmi nebo osmi uprchlíků do XUAR byly zrušeny.⁵⁶

Během několika následujících let se uskutečnila řada dalších neúspěšných pokusů o proniknutí do ČLR. Patřil k nim také pokus čínského uprchlíka krycím jménem MITOU, který byl dříve vedoucím katedry čínské literatury na technické vysoké škole a v roce 1968, kdy vrcholila kulturní revoluce a střediska vysokoškolského vzdělávání byla na několik let uzavřena, uprchl do Sovětského svazu. Zde jej naverbovali jako agenta KGB a vycvičili v používání mrtvých schránek (DLB), v rádiové komunikaci, v šifrování a ve fotografii, a pak jej v srpnu roku 1971 propašovali přes mongolskou hranici do XUAR. MITOU si sice vybral peníze a potravinové lístky z DLB, kde pro něj byly uschovány, ale pak už se nikdy neozval. Jeho složka konstatuje, že se pravděpodobně příliš bál v práci agenta pokračovat.⁵⁷ Další čínský agent, který pronikl přes Mongolsko do XUAR, měl krycí jméno LIVENCOV. V roce 1972 jej KGB využil při operaci STRELA, která měla za cíl vizuálně prozkoumat zařízení jaderného a obranného průmyslu. Naučili jej rozeznávat různé druhy dýmu a odpadních vod, odebírat vzorky půdy a vody a vést si pečlivé poznámky o tom, co viděl. Ale stejně jako v případě agenta MITOU, také LIVENCOVův výsadek skončil naprostým fiaskem.⁵⁸

Pravděpodobně kvůli vysokému procentu neúspěšnosti čínských agentů infiltrovaných přes hranice navrhl KGB neobvyklou metodu testování jejich spolehlivosti v operativních podmínkách. Při operaci ZENIT bylo zkoušeným agentům řečeno, že nejprve překročí čínskou hranici v oblasti řeky Ussuri a jejich úkolem bude nalézt DLB a nahradit nefunkční radiostanici, která do ní byla uložena, funkční vysílačkou, a pak se na předem domluveném místě sejít s agentem, operujícím v Číně a předat mu instrukce. Testovaní agenti však nevěděli, že oblast, kde budou tyto operace provádět, leží ve skutečnosti na území Sovětského svazu, a že jsou z pozorovatelů vybavených přístroji pro noční vidění a magnetofony pozorně sledováni. ZENIT byl jednou z pěti hraničních zón, v nichž se podobné zkoušky odehrávaly. V roce 1974 prošlo těmito testy šedesát šest agentů, v roce 1975 jejich počet vzrostl na 107.⁵⁹ Kromě vysílání pěších agentů přes odlehle oblasti u severních hranic Číny zkoumal KGB také dva další způsoby infiltrace: po moři s použitím nafukovacích člunů, které bylo možno po přistání skrýt, nebo poněkud důmyslněji – ukrýváním agentů do ventilačního potrubí poštovních vagonů ve vlacích, které přejížděly čínskou hranici. Tento druhý způsob byl považován za proveditelný pouze v létě, protože v zimě existovalo nebezpečí, že by agent mohl umrznout.⁶⁰ Ze složek, které Mitrochin viděl, však nebylo zřejmé, jestli k použití některé z těchto metod skutečně došlo.

Pro dosažení významného úspěchu prostřednictvím přeshraniční infiltrace byly operativní podmínky v ČLR prostě příliš obtížné. Jung Čang později v knize *Divoké labuť* napsala: „Celá Čína byla jako vězení. Lidé sami hlídali každý dům, každou ulici. V této obrovské zemi nebylo kde se skrýt.“⁶¹ Cizinci ihned vzbudili podezření, stejně tak jakékoli neobvyklé chování. Čínský agent, kterého propašovali přes Amur na sovětském Dálném východě po desetileté nepřítomnosti v ČLR, zjistil, že cigarety, které mu dali s sebou, jsou teď k dostání jen v obchodech vyhrazených pro cizince, kde se platí tvrdou měnou. Když mu cigarety došly, udělal další chybu – požádal o cigaretu neznámého člověka; tento zvyk si osvojil v Sovětském svazu, ale v ČLR tím na sebe ihned upozornil. Agent zvyklý na metrický systém se také dostával do potíží při používání čínských měrných a váhových jednotek a zjistil, že ve snaze v duchu vše přepočítat uprostřed věty vždy zaváhá. Problémy působily i dotazy na směr cesty. V Rusku se agent naučil myslet v termínech „doleva“ a „doprava“, místo aby uváděl, jak bylo v Číně zvykem, směr podle světových stran. Při jedné příležitosti mu řekli, že do jídelny se vchází jižními dveřmi, a když se zeptal, kde ty jižní dveře jsou, dozvěděl se jen, že jsou – naproti těm severním.⁶²

Centrála rozeslala pravděpodobně koncem roku 1973 rezidenturám po celém světě směrnici pro období 1974–1978 nazvanou „Opatření ke zlepšení práce proti Číně ze třetích zemí“. Rezidentury dostaly příkaz rozpracovávat občany ČLR žijící v zahraničí i příslušníky čínské diaspory, Tchaj-wanské občany a cizince s kontakty v ČLR. Také dostaly úkol pronikat do maoistických skupin a středisek čínských studií, nasadit na příslušné cíle rozpracování „operativní prostředky“ (štěnice), identifikovat kanály pro aktivní opatření a podávat hlášení o agentech, kteří by mohli být vysláni na mise do ČLR.⁶³ Rezidentura KGB v Praze v roce 1975 oznámila, že k rozpracování čínského velvyslanectví používá třicet agentů. Mezi sedmdesáti

dvěma československými občany, kteří se v říjnu roku 1975 zúčastnili recepce uspořádané na velvyslanectví u příležitosti výročí založení ČLR, bylo dvacet tři agentů KGB nebo československé StB.⁶⁴ V žádné ze složek, z nichž Mitrochin čerpal, však neexistuje žádný důkaz, jestli toto nebo jakékoli jiné rozpracování vedlo k nějakému výsledku. Většina čínských velvyslanectví zřejmě byla stejně obtížnými cíli jako samotná ČLR.

Není příliš překvapivé, že složky, které Mitrochin viděl, nehovoří ani o jednom agentovi KGB v Pekingu, který by měl přístup k tajným čínským dokumentům. Rezidentura v Pekingu však přece jen nějaké materiály získala, a to od zklamaneho vysoce postaveného severokorejského diplomata s krycím jménem FENIX, který neoficiálně kritizoval Maův kult (a nepochybně také ještě absurdnější kult Kim Ir-sena v Severní Koreji). Důstojník sekce PR A. A. Žemčugov, pracující pod diplomatickým krytím, začal FENIXE rozpracovávat na diplomatických recepcích i při jiných běžných diplomatických kontaktech. Žemčugov několikrát zařídil, že se mohli sejít u něj v bytě. Rezidentura hlásila, že FENIX velmi dovedně skrýval účel svých kontaktů s Žemčugovem, pečlivě dodržoval zásady bezpečnosti a během vzájemných schůzek, jejichž četnost postupně vzrůstala, se zdál být sebejistý a klidný. Vzhledem k tomu, že v polovině sedmdesátých let udržoval Peking s Pchjongiangem úzké kontakty, dostávalo severokorejské velvyslanectví kopie mnoha tajných dokumentů čínského ústředního výboru, a některé z nich FENIX rezidentuře předal. Mezi materiály, které jí poskytl, byl i dopis člena politbyra Jao Wen-čüana, který po Maově smrti nechvalně proslul jako člen zdiskreditovaného „gangu čtyř“. Dokumenty dodané FENIXEM sice KGB v řadě zpráv pro politbyro citoval, FENIX však dal Žemčugovovi jasně najevo, že si přeje ponechat si svobodu jednání a není ochoten stát se agentem KGB. Vzhledem k FENIXOVĚ ochotě dodávat tajné materiály a potají se od roku 1976 stýkat s řídicím důstojníkem jej KGB od tohoto roku nicméně zařadil do kategorie důvěrných kontaktů. Od listopadu roku 1976 předával FENIX Žemčugovovi materiály při letmých kontaktech v pekingském obchodním domě.⁶⁵

V létě roku 1976, kdy už se dalo předpokládat, že se blíží Maova smrt, ustavilo politbyro komisi na vysoké úrovni, která měla posoudit budoucnost čínsko-sovětských vztahů. Jejím předsedou se stal hlavní ideolog strany Michail Suslov (tehdy považovaný za nejpravděpodobnějšího Brežněvova nástupce) a k jejím členům patřili také ministr zahraničí Gromyko, ministr obrany Ustinov, předseda KGB Andropov a Konstantin Černěnko, vedoucí všeobecného oddělení ústředního výboru, jež i přes svůj neškodný název kontrolovalo tajné stranické archivy. Po Maově smrti 9. září byly útoky na Čínu v sovětském tisku pozastaveny, dokud se nevyjasní, jaké politické postoje zaujmou jeho nástupci. Rezidentury KGB na celém světě dostaly příkaz hlásit jakékoli známky změn v přístupu čínských představitelů k Sovětskému svazu⁶⁶ a také rozvláčný pokyn s názvem „O určitých národně-psychologických rysech Číňanů a o jejich hodnocení v kontextu zpravodajské práce“, jehož cílem bylo zlepšit neutěšenou úroveň verbování agentů:

Ze zkušeností víme, že úspěch v agenturně operativní práci s osobami čínské národnosti do značné míry závisí na tom, zda zpravodajský personál dobře zná jejich národně-psychologické zvláštnosti. Dokonalé pochopení rysů čínské národní povahy je pro studium potenciálně zajímavých zdrojů informací, pro přiblížení se k úspěšné verbovce a pro řízení agentů zcela nezbytné.

Pokyn sice zdůrazňoval význam „navázání pevných, přátelských vztahů s Číňany na základě úcty k jednotlivci a k čínské kultuře“, ale současně z něj byla jasně cítit averze centrály k občanům ČLR. Pokyn tvrdil, že je v nich hluboce zakořeněný egocentrický světový názor, je-li uražena jejich hrdost, stávají se „nekontrolovatelnými“, „vyznačují se horkokrevností, značnou popudlivostí a sklonem k náhlým přechodům z jednoho extrému do druhého“, mají vrozenou schopnost se přetvářovat, která z nich učinila „národ herců“, jejich povaze jsou ve většině případů „vlastní negativní rysy jako věrolomnost, krutost a zuřivost“, jsou „známi svou zlomyslností“ a hostejností k bídě a neštěstí druhých. Vzhledem k jejich úzkostlivým obavám ze „ztráty tváře“ je však „použití kompromitujících materiálů silnou pákou, která Číňana přiměje ke spolupráci“.⁶⁷ Podobné názory opepřené sprostými slovy, na něž je ruština neobyčejně bohatá, zaznívaly v centrále při rozhovorech o Číně zcela běžně. V přístupu KGB k ČLR byla v podtextu znát jen špatně skrývaná rasová averze i ideologická a strategická rivalita.

Ani ne měsíc po Maově smrti byla jeho vdova Ťiang Čching a její hlavní radikální spolupracovníci, takzvaný „gang čtyř“, zatčeni a obžalováni jako zrádci ve službách čínských nacionalistů. Důstojníci KGB si jistě neoficiálně vzpomněli na stejně absurdní tvrzení Moskvy po zatčení a popravě Beriji, že byl britským agentem. V příštích několika letech, kdy kulturní revoluce konečně skončila, se „gang čtyř“ stal příhodným obětním beránkem, na něhož bylo možno svést, i když nepříliš věrohodně, všechny hrůzy Maova režimu, které šlo veřejně přiznat. Dopisovatel BBC Philip Short k tomu poznamenal:

Všichni čínští představitelé věděli, že členové „gangu čtyř“ patřili k Maovým nejbližším stoupcům; a všichni čínští představitelé bez výjimky je popisovali jako Maovy nejničemnější nepřátele ... Každý oficiální rozhovor začínal slovy: „Kvůli zásahům a sabotážím gangu čtyř ...“ – a pak následovala litanie hříchů, které údajně měli spáchat.⁶⁸

Sekce A se pokusila vnést zmatek do maoistických stran mimo Čínu a padělala Maovu poslední vůli určenou pro Ťiang Čching, v níž ji vyzývá, aby „pokračovala v práci, kterou jsem začal“. Tento padělek se pak distribuoval jménem stoupců gangu čtyř a vyzýval všechny marxisticko-leninské strany, aby odsoudily zradu, již na Maově odkazu spáchal současný režim.⁶⁹

Moskva sice diskreditaci gangu čtyř přivítala, ohledně vyhlídek na smíření s Maoými nástupci však zůstávala pesimistická. Seznam zpravodajských požadavků centrály na rok 1977 dospěl k závěru, že „vládnoucí kruhy v Číně jsou stejně jako dříve nacionalistické, hegemonistické a protisovětské“. Centrála připouštěla, že Čína i na-

dále zůstává „hádankou“. První hlavní správa požadovala zpravodajské informace o mocenských bojích uvnitř stranického vedení a v Lidové osvobozené armádě, o budoucích vyhlídkách Teng Siao-pchinga (nejstaršího z těch, kdo přežili čistky v průběhu kulturní revoluce) a o změnách politiky v éře po Maovi. Nepřipouštěla sice možnost výrazného zlepšení čínsko-sovětských vztahů, ale doufala v „postupné překonání maoismu a částečné distancování od jeho nejodpornějších stránek“, což povede ke „střízlivějšímu přístupu“ Číny k jednání se Sovětským svazem.⁷⁰

Dvacet metrů dlouhý rudý plakát s černými písmeny vysokými přes půl metru, který se v červenci roku 1977 objevil na jedné úřední budově, oznámil, že ústřední výbor znovu dosadil do funkce Teng Siao-pchinga. Po odvysílání oficiálního komuniké, jež jeho opět uvedení do funkce potvrdilo, se po celém Pekingu začaly ozývat výbuchy petard a náměstí Tchien-an-men zaplnili demonstrující lidé vítězoslavně mávající prapory a bušící do gongů a bubnů. Tyto demonstrace sice byly zorganizované, ale slavilo se opravdu upřímně. Tengova drobná postava (byl mezi významnými světovými představiteli nejmenší) pro demonstranty symbolizovala naději, že po hrůzách minulosti se jejich životlepší.⁷¹ Z rehabilitace Teng Siao-pchinga a jeho následného vzestupu do funkce nejvlivnějšího čínského představitele měla centrála smíšené pocity. Považovala jej sice spíše za pragmatika než za ideologického fanatika, ale jeho minulost naznačovala, že také zastává výrazně protisovětské postoje. První hlavní správa došla k závěru, že Teng má dva hlavní zahraniční cíle: zaprvé vymoci si ústupky od Spojených států a zadruhé demonstrovat ochotu ke zlepšení vztahů se Sovětským svazem, aby pak mohl Moskvu obvinít, že skutečnému pokroku brání. Nedůvěru Moskvy ještě více prohloubil jeho program modernizace hospodářství, který se zprvu značně spoléhal na západní techniku, kapitál i odborné znalosti.

Rezidenti KGB dostali v lednu roku 1978 z centrály oběžník, který je informoval o tom, že Tengův režim nastoupil „cestu konfrontace se Sovětským svazem“ a že „zvláštní nebezpečí“ představuje modernizace čínských ozbrojených sil s pomocí Západu. Zpravodajské operace proti ČLR však velmi omezovalo „neustálé zesilování kontrarozvědných opatření Pekingu“. Tuto slabinu ve shromažďování zpravodajských informací uvnitř ČLR proto bylo naléhavě nutné vyvážit zintenzivněním operací proti čínským cílům v zahraničí. Některé „rezidentury ve třetích zemích“ prý sice dosáhly „pozitivních“ výsledků, ale „absence nezbytného agenturního aparátu“ představovala i nadále značnou nevýhodu. Oběžník káral rezidenty za nedostatečně energický přístup k práci sekce K a nařizoval jim, aby své úsilí zdvojnásobili.⁷²

Centrála kladla zvláštní důraz na zvýšení počtu operací proti cílům ČLR v Hong-Kongu. V dubnu roku 1978 dostali rezidenti podrobný seznam cílů:

V několika posledních letech došlo ke značnému zvýšení počtu oficiálních zastoupení ČLR v Hong-Kongu a také různých místních organizací a podniků, které má Peking pod kontrolou. ČLR tak kontroluje více než čtyřicet hong-kongských bank, velké množství obchodních a průmyslových firem i řadu místních novin. Čína má také silný vliv v hong-kongských odborech.

K dalším cílům patřila zahraniční zastoupení v Hong-Kongu, úřadovny britské a americké rozvědky a vědecké ústavy, jejichž studenti byli považováni za potenciální agenti sekce X. Některé možné cíle sice KGB vybral velmi chytře, došlo však také k několika zajímavým opomenutím, která naznačovala, že v jeho informacích o Hong-Kongu zejí značné díry. Například mezi odkazy na hong-kongské noviny, které jsou „o dění v Číně nejlépe informovány“, zcela chyběl deník Ming Pao, který někteří západní sinologové považovali za vůbec nejlépe informovaný.⁷³

Provádění aktivních opatření proti čínským cílům se ukázalo být mnohem obtížnější než proti cílům západním, stejně tak i shromažďování zpravodajských informací. Například neschopnost KGB naverbovat agenty, kteří by dokázali dodat autentické dokumenty z čínských ministerstev zahraničních věcí, obrany a veřejné bezpečnosti, znemožnilo sekci A vyrábět věrohodné padělky materiálů z těchto ministerstev, jež by byly srovnatelné s jejími padělky dokumentů CIA, ministerstva zahraničí USA a Pentagonu. Centrála si v lednu roku 1978 stěžovala, že „Budoucí zlepšení úrovně a efektivity aktivních opatření proti Číně je negativně ovlivněno absencí nezbytného agenturního aparátu.“⁷⁴ Stranické dokumenty, které poskytl FE-NIX (a možná i jiní), však sekci A umožnily napodobit formální znaky projevů Teng Siao-pchinga a dalších čínských představitelů, které pronášeli na uzavřených zasedáních strany. Při operaci AUT byly velvyslanectvím Indonésie, Thajska a Malajsie v Singapuru rozeslány přepisy projevů, které Teng a zástupce ministra zahraničních věcí údajně pronesli 29. září 1977 v Pekingu k předním stoupencům ČLR v čínské diaspoře a v nichž zdůraznili jejich úlohu „spojovacího článku světové revoluce“ při destabilizaci „reakčních režimů“ v jihovýchodní Asii.⁷⁵ Sekce A chtěla vykompenzovat nedostatek oficiálních čínských dokumentů, které by mohla použít jako vzor pro výrobu padělků, a tak často padělala zprávy vůči ČLR nepřátelské, jejichž údajnými autory byly ty zahraniční rozvědky a ministerstva zahraničí, od nichž vzorové dokumenty ve svém archivu měla. Například v srpnu roku 1978 dostal thajský velvyslanec v Kuala Lumpur padělanou zprávu malajsijské rozvědky, která obsahovala údajné podrobnosti o diverzní činnosti čínských agentů, jež měl Peking vyslat do Malajsie a Thajska.⁷⁶ O měsíc později dostal další dezinformaci syrský prezident al-Asad (zřejmě v podobě íránské zprávy o rozhovorech s čínskou delegací); ta prozrazovala údajnou tajnou schůzku ministra zahraničních věcí Číny Chuang Chuy a emisara izraelského ministerského předsedy Menachema Begina, a al-Asada prý dokonale oklamala. Svému sovětskému informátorovi řekl: „K Číňanům vždycky přistupuji s jistou nedůvěrou, ale tohle jsem od nich tedy nečekal.“⁷⁷

Centrála používala aktivní opatření také ve snaze narušit vztahy Číny ke komunistickým režimům mimo sovětský blok. V roce 1967 vymyslela operaci, při níž se k rumunskému vůdci Nicolae Ceaușekovi dostala padělaná verze Čou En-lajových soukromých poznámek, které si měl udělat o rok dříve po svém návratu z návštěvy Bukurešti. Čou prý vychvaloval schopnosti rumunského premiéra Iona Gheorge Maurera, „skutečného vůdce strany a vlády“, jeho náměstkyně Emila Bodnarase, který „Ceaușeska nenávidí“ a několika dalších členů rumunského předsednictva. Ceaușeska naopak odsoudil jako „nekulturního povýšence“, který je co do vlivu

v předsednictvu i přes svoji obecně známou ješitnost až na pátém místě. Centrála nepochybovala o tom, že Ceaușeska tato osobní urážka tak rozzuří, že dojde k „náhlé změně vztahů [Rumunská] k Čínské lidové republice“.⁷⁸

Sekce A se také pokusila vrazit klín mezi Čínu a Severní Koreu. V průběhu návštěvy generála Zijáula Haka v Pekingu v roce 1978 obdrželo severokorejské velvyslanectví v Islámábádu padělaný pákistánský dokument vyrobený sekci A, podle něhož čínské vedení generálovi sdělilo, že informovalo ministra zahraničí USA Cyruse Vance o svém souhlasu s nezbytností setrvání amerických jednotek v Jižní Koreji.⁷⁹ Čínsko-severokorejské vztahy se pak koncem desetiletí prudce zhoršily, přesně jak centrála doufala. Důvody tohoto zhoršení však nesouvisely ani tak s aktivními opatřeními KGB, jako spíše s nedůvěrou Severní Koreje k čínsko-americkému sblížení. Spojené státy a ČLR navázaly 1. ledna 1979 plné diplomatické styky. V únoru napadly čínské síly Vietnam, který byl spojencem Sovětského svazu, a celý další měsíc vedly první válku mezi „socialistickými“ státy na světě. Během roku 1979 došlo k obnovení dodávek sovětských zbraní do Severní Koreje, které byly v roce 1973 zastaveny. V únoru roku 1980, v Den Rudé armády, Pchjongjang opět oslavoval „vojenské přátelství“ mezi sovětskými a severokorejskými ozbrojenými silami.

Z vlivových agentů, jež KGB využíval koncem sedmdesátých let v kampani aktivních opatření, kterou vedl na Západě proti ČLR, si nejvíce cenil pravděpodobně Jeana Pasqualiniho, známého též pod jménem Bao Ruowang. Pasqualini byl synem korsického otce a čínské matky a v roce 1957 jej Číňané zatkli a jako „agenta imperialistů a věrného přísluhovače Američanů“ obvinili z fiktivních „kontrarevolučních činů“; dalších sedm let pak strávil v *lao-kaj*. Pozornost pařížské rezidentury poprvé upoutal koncem sedmdesátých let, kdy ve spolupráci s americkým novinářem sepsal v knize nazvané *Maův vězeň* své vzpomínky na trýznivé zážitky v pracovním táboře. Pasqualini napsal: „Maova policie postupně zdokonalila vyslyšací metody až do tak jemných detailů, že se vsadím s kýmkoli, ať už Číňanem či kýmkoli jiným, že jim nedokáže odolat.“ Přestože se z vymývání mozku, jemuž byl vystaven, časem zotavil, v době svého odsouzení měl dojem, že „Maa, jeho policii i lidové soudy skutečně miluje“. Na KGB však Pasqualini nepochybně udělal dojem tím, že i když jej v *lao-kaj* „využívali jako otrockou pracovní sílu“, nezměnil se v antikomunistu. I nadále sice zůstal nepřítelem Maova režimu, „čestnost a obětavost většiny komunistických kádrů“ však obdivoval a trval na tom, že cílem jeho knihy není pomáhat CIA.⁸⁰ *Maův vězeň* vyšel nejprve v roce 1973 ve Spojených státech, o dva roky později v Británii, a byl přeložen do čínštiny, francouzštiny, němčiny, španělštiny a dalších jazyků. Dnes je z něj klasické dílo a v doporučené četbě aktivistů bojujících proti *lao-kaj* stále zaujímá přední příčky. Pařížská rezidentura Pasqualiniho poprvé kontaktovala v roce 1972, v roce 1975 se pak stal agentem KGB s krycím jménem CHAN a s platem 1500 franků měsíčně. Kromě učení na pařížské École des Langues Orientales byl v roce 1978 pozván na Oxfordskou univerzitu, aby zde přednesl řadu přednášek o porušování lidských práv v ČLR. Přednášky v Oxfordu ukázaly, že Pasqualini ke svým autentickým zážitkům z *lao-kaj* rád přidává také informa-

ce, které mu předal KGB a mezi nimiž byla – podle jeho složky – řada smyšlenek vykonstruovaných sekcí A. Od června 1977 do prosince 1978 se osmačtyřicetkrát sešel se svým řídicím důstojníkem, který byl přesvědčen o jeho „upřímnosti“. KGB však v roce 1979 zjistil, že Pasqualiniho sleduje francouzská bezpečnostní služba DST.⁸¹ K porušení bezpečnostních pravidel, které k tomuto sledování vedlo, došlo pravděpodobně vinou pařížské rezidentury. V červnu roku 1979 byl při setkání se svým řídicím důstojníkem zatčen Pierre-Charles Pathé, nejdůležitější vlivový agent této rezidentury, kterého DST sledovala.⁸² Mitrochinovy poznámky o Pasqualiniho složce končí rokem 1979 a není zřejmé, zda později k obnovení jeho kontaktů s KGB nedošlo.⁸³

Nejdramatičtější známkou nástupu nové éry, kterou zahájilo Tengovo vítězství v boji o následnictví po Maově smrti, se pro čínský lid stala v únoru roku 1980 posmrtná rehabilitace Liu Šao-čchiho, nejslavnější oběti kulturní revoluce, a v listopadu začátek dvouměsíčního procesu s „gangem čtyř“. Liu byl prohlášen za oběť „největšího komplotu v historii naší strany“ a dodatečně mu vystrojili státní pohřeb. Veškerá odpovědnost za toto i za všechna další zvěrstva kulturní revoluce padla při tomto procesu na „gang čtyř“, aby Maova památka zůstala pokud možno bez poskvrny. Skutečnost, že KGB politbyru zaslal jako dokument zvláštního významu zprávu francouzského ministerstva zahraničních věcí o návštěvě prezidenta Giscarda d'Estaing v ČLR v říjnu roku 1980, kterou dodal pařížský agent SEN, pravděpodobně dokládá, že žádné prvotřídní sovětské zpravodajské informace o těchto politických zmatcích k dispozici nebyly.⁸⁴

Ve zprávě z počátku roku 1984, která referovala o operacích KGB z předcházejících dvou let, tvrdil náčelník 1. hlavní správy Vladimír Krjučkov, že „Peking normalizaci čínsko-sovětských vztahů blokuje ... Peking se spoléhá na to, že manévrováním mezi Západem a socialistickými zeměmi pro sebe získá politické výhody, a vyhlídkou na zlepšení vztahů se Sovětským svazem se snaží Západ vydírat.“

Krjučkov hodnotil práci sekce K jako celkově neuspokojivou:

[1. hlavní správa] Dosáhla v posledních dvou letech v práci proti Číně některých dobrých výsledků, ale tyto úspěchy měly povětšinou charakter izolovaných případů. Mnohé rezidentury se s řešením konkrétních úkolů, jež před ně staví verbovka [agentů], vyrovnávají jen pomalu. Nedostatečná pozornost se věnuje slibným kategoriím čínských občanů žijících v zahraničí, jako například odborníkům, studentům a stážístům. Výběru agentů, kteří by v ČLR nebo v Hong-Kongu nebo na Tchaj-wanu žili delší dobu, se nevěnuje dostatečné úsilí.

Rezidentury musí vystupňovat svou snahu o dosažení dobrých výsledků při verbování čínských státních příslušníků. K této práci je třeba využít ty nejkvalifikovanější důstojníky a nejzkušenější agenty. Nesmíme si nechat příležitosti, které vznikají obměnou zaměstnanců v čínských státních úřadech, postupem diskreditace maoistické ideologie a čistkou, která ve straně probíhá, proklouznout mezi prsty.

Při práci proti Číně vyžadujeme více než kde jinde obezřetnost, trpělivost, vytrvalost a přesné hodnocení specifických rysů Číňanů.⁸⁵

Plán 1. hlavní správy na rok 1984 nařizoval provést operace aktivních opatření, které budou „čelit vojenskému a politickému sblížení ČLR a USA a dalších imperialistických zemí na základě antisovětskému“.⁸⁶ Patřila k nim i aktivní opatření zaměřená na narušení britsko-čínských vztahů týkajících se budoucnosti Hong-Kongu. Ve „společné deklaraci“, kterou Británie a ČLR podepsaly v prosinci roku 1984, se tyto země dohodly, že Hong-Kong se vrátí pod plnou svrchovanost Číny v roce 1997, po vypršení britského pronájmu nad podstatnou částí kolonie, ale že v příštím půlstoletí bude v Hong-Kongu zachován kapitalistický systém podle hesla „jedna země, dva systémy“. KGB se bez výraznějšího úspěchu snažil s pomocí médií šířit „tezi“, že ustrašená Británie utrpěla z rukou Číňanů ponižující porážku.⁸⁷

Ze všech významných cílů infiltrace zůstávala ČLR pro KGB cílem nejobtížnějším i počátkem Gorbačovovy éry. Kontrola operací proti Číně, kterou v dubnu roku 1985 provedla správa T (vědecko-technická špionáž), jeden z neúspěšnějších odborů 1. hlavní správy, odhalila vážné a trvalé „nedostatky“. Pouze jedno procento vědecko-technických informací, které rezidentury shromáždily, se týkalo Číny, a jejich kvalita byla posouzena jako „nízká“. Rezidenti dostali informaci o těchto zjištěních během května v oběžníku, který jim vyčítal „řadu nedbalostí“ – hlavně nedostatek čínských kontaktů, který v něm byl označen jako „důvod ke značnému znepokojení“.⁸⁸ Toto znepokojení se týkalo všech aspektů shromažďování zpravodajských informací proti čínským cílům. Nikolaj Leonov po zhroucení Sovětského svazu přiznal: „V našich informačních zdrojích o Číně zela nepřeklenutelná propast.“⁸⁹

Stále však zůstává jedna hádanka. Mitrochin neměl přístup k archivům SIGINT, které patřily 8. a 16. správě KGB a v nichž byly uloženy dešifrované diplomatické materiály.⁹⁰ Složky, z nichž si pořídil poznámky, obsahovaly jen málo informací o schopnosti KGB zachycovat a dešifrovat komunikace ČLR. Pekingská rezidentura disponovala, stejně jako rezidentury v jiných významných městech, stanicí SIGINT s krycím jménem KRAB. Její rozpočet na rok 1979, který byl zlomkem rozpočtu rezidentur v USA a byl také výrazně nižší než rozpočty rezidentur v hlavních městech Evropy, však naznačuje, že úroveň její činnosti nebyla podle měřítek KGB nijak vysoká.⁹¹ Při operaci ALPHA se KGB pravděpodobně začátkem nebo v polovině sedmdesátých let podařilo „technicky proniknout na velvyslanectví Čínské lidové republiky a do dalších čínských institucí v Ulánbátaru“, ovšem Mitrochinovy poznámky nenaznačují, jaké zpravodajské informace tato akce přinesla.⁹² Viktor Makarov, bývalý důstojník KGB, který pracoval v letech 1980–1986 na 16. správě, se domnívá, že význam čínského SIGINT začátkem osmdesátých let upadal. Od roku 1981 směl vstupovat do kanceláře, kterou používali čínští kryptoanalytici a do níž byl dosud vstup zakázán. Makarov z toho pravděpodobně správně usoudil, že tehdy již jejich malá úspěšnost nevyžadovala tak neobvykle vysoký stupeň zabezpečení, jaký byl dříve této kanceláři v rámci správy přidělen.⁹³ Čínské komunikace sice byly odposlouchávány i jinými částmi rozsáhlé sítě SIGINT v KGB i v GRU, ale podle dokladů, které dnes máme k dispozici, se zdá velmi nepravděpodobné, že by relativní neúspěch při verbování agentů dokázaly v dostatečné míře nahradit.